

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/04/nemeth-tibor-a-gyarmatositas-lebontasa-a-venezuelai-esoerdo-iskolaiban-13-01-12/>

Németh Tibor

A gyarmatosítás lebontása a venezuelai esőerdő iskoláiban

Bevezetés

E cikk négyéves kutatási tervbe illeszkedő munka eredménye, melynek során az Egyesült Államokban (2021),¹ Latin-Amerikában (2022), Skandináviában (2023), Ausztráliában és Új-Zélandon (2024) élő őslakosok közösségfejlesztő gyakorlatait elemzem és értelmezem. Jelen írás előbb áttekinti az őslakosokkal szemben elkövetett genocídium jogi, történeti előzményeit, majd ezután a latin-amerikai, azon belül is a venezuelai őslakosok életét, jogait, közösségi megmaradásukat segítő program vázlatos bemutatása történik. A cikket gazdag jegyzetapparátus egészíti ki.

Jogi, történeti előzmények

A *genocídium* szót legtöbbször a *tömeggyilkosság* szinonimájaként használják. Bár sokan írtak és vitatkoztak arról, hogy egy-egy bizonyos esetben valódi népirtás történt-e, vagy „pusztán” emberek nagyszámú csoportjainak az élettől való megfosztása² – a következőkben annak a jogásznak az értelmezésére hivatkozunk, aki a szót a görög *genos* (faj) és a latin *cide* (ölni) szavakból megalkotta (1944). Közvetlenül a háború után az ENSZ főtitkára felkérte Raphael Lemkint,³ hogy vezesse azt a szakértői bizottságot, mely azt a feladatot kapta, hogy dolgozza ki a genocídium jogi értelmezését (1947).⁴ A Lemkin vezette jogtudósokból álló testület meghatározása szerint *genocídium* (népirtás) minden olyan politikai tevékenység, mely arra irányul, hogy elveszejtsen egy népcsoportot vagy megakadályozza, hogy az fennmaradjon és fejlődjön. A megvalósítás módjait tekintve a következők lehetnek:

„1. *Fizikai megsemmisítésre irányuló: egy csoporthoz tartozó egyének számára olyan életkörülmények teremtése, amelyek ... a csoporttagok valószínű elgyöngüléséhez és/vagy halálához vezetnek; csonkítás és/vagy nem gyógyító céllal elvégzett orvosi kísérletek alkalmazása a célcsoport tagjain; a megélhetés lehetőségeitől való megfosztásuk; fosztogatásuk; a munkalehetőségeik körének drasztikus csökkentése; a lakáshoz jutásuk ellehetetlenítése és egyéb, az adott terület többi lakosa számára hozzáférhető készletek tőlük való megvonása.*

2. *Biológiai: sterilizálás; erőltetett abortusz végrehajtása; a nemek elkülönítése és a házassági együttélés akadályozása; továbbá bármely egyéb olyan politika alkalmazása, melynek célja a születésszabályozás egy bizonyos csoportra való ráerőltetése.*

3. *Kulturális: minden olyan típusú politika alkalmazása, melynek célja egy bizonyos egyéni jelleg kiirtása, mely a célcsoport sajátja ... és arra kényszeríteni, hogy valami más legyen.*

Németh Tibor: A gyarmatosítás lebontása a venezuelai esőerdő iskoláiban

Ebbe a törzsfogalomba tartozó bűnesetek közé számít a gyermekek erőszakos áttelepítése, olyan egyének erőszakolt és tudatos száműzése, akik a kultúra jeles megjelenítői, és a saját nyelv használatának tilalma.”⁵

A Lemkin-bizottság munkaanyaga egy alkalomszerűen felállított – Kína, Franciaország, Libanon, Lengyelország, az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Venezuela szakértői által képviselt – ENSZ-bizottsághoz került jóváhagyásra. Az egyezmény elfogadása a háború utáni korszakra jellemző erőpolitika szellemében kialakított megegyezés volt,⁶ a szövegtest megfogalmazását nagy nemzetközi feszültség övezte (1947. november).⁷ A procedúra során a szovjet küldöttek sikerült elérnie, hogy bizonyos politikai csoportosulások nevét levegyék a védettek listájáról, az egyesült államokbeli politikus pedig sikeresen lobbizott annak érdekében, hogy az eredeti beadványban szereplő *kulturális genocídium* törzsfogalmat teljesen kihagyják a tervezetből.⁸ Lemkin eredeti verzióját, mely szerint a népiirtások tárgyalására nemzetközi bíróságot kell létrehozni, szintén elutasították, és a szerződő felek hazai jogkörébe utalták az ezzel kapcsolatos jogszolgáltatást. Leszögezték mindazonáltal, hogy olyan esetekben, mikor a megfelelő jogi orvoslát elmarad, az ENSZ megfelelő szervei illetékesek. Az eredeti javaslatot – bár módosított formában – valamelyest mégis tükröző ENSZ Népiirtás egyezménye (1948) a következőket mondta ki:

„Népiirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti:

- a) a csoport tagjainak megölése;*
- b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása;*
- c) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése;*
- d) olyan intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása;*
- e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.”⁹*

Az egyezmény szerint nem pusztán e cselekedetek tényleges megvalósítása meríti ki a genocídium fogalmát, hanem az is, ha bárki a megvalósítás szándékával kísérletet tesz akár egyetlen fentebb felsorolt bűncselekmény megvalósítására, ha azokban tevékenyen közreműködik, azokra felbújt vagy azokban cinkossá lesz – akár mint magánember, akár mint hivatalos személy.

Az európai nagyhatalmak gyarmatosítása¹⁰ népiirtó volt Latin-Amerikában is: az ott élő népeknek saját intézményeik voltak és saját törvényeik által szabályozott életet éltek, ezeket az őslakosok fizikai megsemmisítésének egyértelmű szándékával dúlták szét az Európából érkezők.¹¹

Nehéz megérteni, hogy az a tény, hogy az egyik földrész lakói felfedezték a másik földrész lakóit, a felfedezőknak olyan jogokat adott a felfedezettek földjén, melyek megsemmisítették az előző politikai elítélhez tartozók addigi jogait.

A közép- és dél-amerikai őslakosok sérelmére elkövetett népiirtások sokszor méltatlanul csekély figyelmet kaptak,¹² pedig az európai nagyhatalmakkal való kényszerű kapcsolatfelvétel után következő százharminc esztendőben a térségben élő őslakosok kilencven százalékát valóban kiirtották.¹³ A számonkérés – mint ahogy a világban sok más helyütt – ott is sokszor elmaradt.¹⁴

Azok az emberek, akik tömeggyilkosságokat követtek el, általában számonkérés nélkül úszták meg azt, amit tettek. Legnagyobb részüknek sikerült megőrizni azt a vagyont, melyet áldozataiktól raboltak össze; a legtöbb közülük sosem került bíróság elé.

Az őslakos népek jogai

Az elmúlt emberöltő során világszerte megkülönböztetett figyelem illette meg az őslakos népeket: az ENSZ meghirdette a világban élő őslakos népek első, majd második évtizedét (1995–2004/2005–2015), akciótervet dolgozott ki megsegítésükre (2020) és határozatot hozott jogaikról (2007).¹⁵ Az őslakos népek jogairól szóló ENSZ-határozat **8. cikkelye** a következőket mondja ki:

„1. az őslakos népeknek és egyéneknek joguk van arra, hogy ne legyenek kitéve sem erőszakos asszimilációnak, sem kulturális örökségük megsértésének;

2. az államok kötelessége, hogy hathatós intézkedéseket foganatosítsanak minden olyan cselekmény megelőzésére, illetve orvoslására,

- a) amelynek célja vagy következménye, illetve hatása az, hogy megfosztják őket egyértelműen megkülönböztethető ... kulturális értékeiktől vagy kisebbségi identitásuktól;*
- b) amelynek célja vagy következménye, illetve hatása az, hogy megfosztják őket földjeiktől, életterüktől vagy erőforrásaiktól;*
- c) amely az erőszakos népesség-áttelepítésnek olyan formája, amelynek célja, következménye vagy hatása jogaik csorbítása;*
- d) amely erőszakos asszimilációhoz vagy integrációhoz vezet;*
- e) amely ellenük irányuló hátrányos faji vagy etnikai megkülönböztetésre irányuló propagandatevékenység része.”¹⁶*

A *Népiptás egyezmény* szerint tehát a gyarmatosítás örökségének lebontása a Föld bolygón ma már mindenütt az őslakosok elidegeníthetetlen joga, amíg azonban az őslakos hagyományok, értékek, világszemlélet és szokásformák nem nyernek megbecsülést,¹⁷ addig a jog holt betű, semmi több. Latin-Amerikában ráadásul az őslakosok sérelmére elkövetett fajirtó politika ma is folytatódik: hol földjeik tulajdonjogáért (Guatemalában az 1980-as években négyszáznegyven maja közösség került kiirtásra),¹⁸ hol a földjeikben található ásványkincsekért, valamint a közösségi vezetők ellen – két esztendő alatt (2016–2017) csupán Kolumbiában harmincnyolcukkal végeztek.¹⁹ A Közép- és Dél-Amerikában ma ezernél több népcsoportban élő őslakosok száma 41–45 millió,²⁰ köztük kétszáz közösség tagjai szándékos elszigeteltségüket okkal nem adják föl továbbra sem.²¹

Őslakosok Venezuelában

A biodiverzitás szempontjából világelső Venezuelában a harminchat népcsoporthoz tartozó félmillió őslakos²² hagyományos kultúrája néhány nyelvészen és néprajzkutaton kívül kevesek érdeklődését keltette fel mindaddig, amíg az országban bevezetett új alkotmány lehetőséget nem biztosította számukra közösségi értékeiket, társadalomszervező gyakorlatukat és gazdasági rendszereiket megalapozó kulturális identitásuk elismertetését, megőrzését, megerősítését, és az oktatás új formáit fel nem ajánlotta számukra (1999).

Németh Tibor: A gyarmatosítás lebontása a venezuelai esőerdő iskoláiban

„Az őslakos népeknek joguk van etnikai és kulturális identitásuk megőrzéséhez ... értékeik, vallásos meggyőződéseik, szent helyeik méltóságának elismertetéséhez ... továbbá egyedi értékeikhez és a hagyományaikhoz igazodó, a kultúrák közötti dialógust és a kétnyelvűséget előmozdító oktatáshoz.”²³

Azokon a területeken, ahol napi használatban volt, az új alkotmány a hivatalos nyelv rangjára emelte az országban beszélt összes őshonos idiómát.²⁴ A megváltozott jogi keret hamarosan jelentős változásokat indukált:²⁵ az Oktatási Minisztériumban őslakos-oktatási szakfelügyeletet hoztak létre (2001), megalakult a nemzeti őslakos nyelvek tanácsa, kötelezővé tették az őslakos nyelvek használatát az iskolákban (2002), közösségeik kulturális értékeit védelmező, valamint kézműiparukat segítő törvényeket fogadtak el (2007/2009), és az ötvenegy nemzetalkotó bennszülött közösség²⁶ oktatási igényei kielégítésére őslakos egyetemet hoztak létre a dzsungel közepén (2011).²⁷

A kétnyelvű interkulturális program az országban ekkorra már jó két évtizede használatban volt, mivel az indián anyanyelvükön kívül spanyolul is beszélő őslakosok a többségi társadalomba nagyobb eséllyel tűntek beilleszhetőnek. A kormány 1980-tól iskolákat építtetett településeiken és a helyi gyerekeket az anyanyelvükön kívül spanyol nyelven is tanították. A program – tekintve, hogy a tanítókkal szemben támasztott követelmények mindössze alapszintű spanyol-tudást vártak el és a tanítók jelentős része anyanyelvén sem tudott írni-olvasni, illetve mert finanszírozását három évvel később (1983) drasztikusan csökkentették – csak kisszámú gyermek oktatásához járult hozzá és nagyon kicsiny kapacitással működött.²⁸

Az újonnan létrehozott Óslakosügyi Minisztérium a program folytatásán kívül a közösség részvételének erősítését, a gyermekek hatékonyabb bevonását, a kihalóban lévő nyelvek megmentését és a városi környezetben élő őslakosokat segítő műhelymunka fejlesztését jelölte meg elsőrendű célként (2007), és a munka azonnal meg is kezdődött. Az új kisebbségpolitika néhány év alatt jelentős eredményeket hozott: például hogy a wayuu indiánok²⁹ kulturális találkozóikat méltóképpen ünnepelhessek, a közösségépítés és -védelem bástyaivá formált színhelyeket építettek számukra; az *añu* és a velük rokon nyelvet beszélő paraujano indiánoknak³⁰ a maracaibo-i egyetem³¹ nyelvésztanáraival és az UNICEF anyagi támogatásával nyelvmegőrző és -oktató kurzusokat szerveztek.³² Az új oktatási törvény (2009) pedig az egész országban kötelezővé tette az interkulturális oktatást.³³

Ahogy az igazságos és pluralista társadalom felépítésének lehetősége – többek között a latin-amerikai gondolkodókra is rendkívüli hatást gyakorolni képes brazil Paulo Freire munkássága nyomán – már az 1970-es évektől egyre inkább körvonalazódott,³⁴ a társadalomalkotó etnikai kisebbségek és az interkulturális oktatás iránt folyamatosan nőtt a figyelem Mexikótól a Tűzföldre.³⁵ Ez a piacgazdaságok megváltozott igényei mellett az őslakos közösségek jogaik elismertetéséért és a társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséért folytatott – az ENSZ által is támogatott – harcának is köszönhető volt, mely a társadalmi és politikai viszonyokra egyre inkább hatást gyakorolt.

Az *interkulturális oktatás*³⁶ először társadalmi kapcsolatépítő szerepe miatt tűnt ígéretesnek Venezuelában is. Ez az értelmezésmód a különböző hagyományokkal és értékekkel rendelkező társadalmi csoportok között erősebb kötelékek kialakításának esélyét kínálta, de a társadalomalkotó közösségek közötti politikai és gazdasági alá- és fölérendeltségek lebontására, a társadalmi igazságtalanságok megváltoztatására nem vállalkozott. Az

interkulturális oktatás az értelmezés következő fázisában a bevezetéséből remélhető gyakorlati haszon miatt tűnt ígéretesnek: amennyiben a különböző közösségek közötti kapcsolatot erősíti, a fennálló társadalmi rend erősítéséhez is hozzájárul. A multikulturális neoliberalizmus logikája ez: mivel érdeke az uralkodó gazdasági modell fenntartása (és a fogyasztás zavartalanságának biztosítása), a különböző társadalmi csoportok között párbeszédre hív, de a társadalmi igazságtalanságok felszámolása nem érdeke.³⁷ Az interkulturális oktatás forradalmian újszerű – harmadik –, mai értelmezése kritikai szemléletmód, mely a faji különbözőségekből eredő társadalmi feszültséget a gyarmatosítás hagyatékaként értelmezett társadalmi igazságtalanságok felszámolására használja.³⁸

Politikai, társadalmi, szociális, erkölcsi és ismeretelméleti paradigmaváltást sürgető radikális értelmezésmód ez, mely a társadalmi viszonyrendszerek, az intézmények, az emberi kapcsolatok és a kultúrák közötti kommunikáció teljes átalakítására törekszik; gondolkodás- és cselekvésmód-váltás, mely nem integrálni készül, hanem az egyenlőtlenséget, szegénységet és kirekesztést megengedő társadalmi felépítmény teljes lebontására sarkal,³⁹ a gyarmati függés erőszakos lebontásának pedagógiája.

„A gyarmatosítás lebontása – mely a fennálló világrend megváltoztatására készül – ... az emberiség újfajta rendjét hozza majd magával.”⁴⁰

A venezuelai esőerdőlakók iskoláiban a gyerekeket ma spanyolul⁴¹ és anyanyelvükön is közösségeik kulturális értékeire tanítják. Az országban a nemzeti örökségnek az Európából, Afrikából és Ázsiából bevándorlók kulturális öröksége mellett immár az őslakosoké is lényegi része.

JEGYZETEK

¹ Vö. NÉMETH Tibor (2021): Alaszakai őslakos gyermekek bölcsessége. *Történelemtanítás*, (LVI.) *Új folyam XII. évf.* 3. sz.

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2021/09/nemeth-tibor-alaszakai-oslakos-gyermekek-bolcsessege-12-02-11/> (Letöltés: 2022. márc. 27.)

A szerző folyóiratunkban korábban megjelent további hasonló tematikájú írásai: NÉMETH Tibor (2019): Az ír nyelv, mint a nemzeti megmaradás záloga. *Történelemtanítás*, (LIV.) *Új folyam X. évf.* 2019. 3-4. sz.

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/12/nemeth-tibor-az-ir-nyelv-mint-a-nemzeti-megmaradas-zaloga-10-03-15/> (Letöltés: 2022. márc. 27.);

NÉMETH Tibor (2018): Őslakosok Franciaországban. *Történelemtanítás*, (LIII.) *Új folyam IX. évf.* 3-4. sz.

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/11/nemeth-tibor-oslakosok-franciaorszagban-09-03-12/> (Letöltés: 2022. márc. 27.);

NÉMETH Tibor (2018): Brit gyarmat Spanyolországban: Gibraltár. *Történelemtanítás*, (LIII.) *Új folyam IX. évf.* 1-2. sz.

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/nemeth-tibor-brit-gyarmat-spanyolorszagban-gibraltar-09-01-11/> (Letöltés: 2022. márc. 27.); NÉMETH Tibor (2017): Polinéz palimpszeszt. *Történelemtanítás*, (LII.) *Új folyam VIII. évf.* 1-2. sz.

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/nemeth-tibor-polinez-palimpszeszt-08-01-16/> (Letöltés: 2022. márc. 27.)

² A népirtással kapcsolatos tudományos kutatás összefoglalását lásd: SCHABAS, William A. (2000): *Genocide in International Law*. Cambridge University Press, Cambridge.

³ Raphael Lemkin (1900–1959) lengyel ügyvéd, aki zsidó származása miatt a második világháború elején az Egyesült Államokba menekült, ahol 1943–1944-ben kidolgozta, majd *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress* c. könyvében a náci Németország megszállt országokban elkövetett bűneit elemezve megjelentette a népirtás (genocídium) fogalmát. Lemkin elképzelését a népirtásról mint nemzetközi jog elleni bűncselekményről a nemzetközi közösség széles körben elfogadta, és ez volt a nürnbergi per egyik jogalapja. 1945–1946-ban Lemkin az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának

tanácsadója és a nürnbergi per főtanácsosa lett. A könyv a holokauszt tanulmányok, valamint a totalitarizmus, a tömeges erőszak és a népirtás tanulmányozásának egyik alapszövegévé vált.

- ⁴ A *genocídium* terminust Lemkin az „etnocidium” szinonimájaként használja. Lásd ezzel kapcsolatban: LEMKIN, Raphael (1944): *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 79-95.
<http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ⁵ Ez volt a jelenlegi Népirtás egyezmény titkári piszkozata (*Secretariat Draft of the present Genocide Convention – 1947*).
<http://www.preventgenocide.org/law/convention/drafts/> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- A cikkben előforduló összes idézetet, ha az külön jelölve nincs, fordította a szerző.
- ⁶ Ezzel kapcsolatban lásd: LIPPMAN, Matthew (2001): *Genocide: The Crime of the Century, the Jurisprudence of Death at the Dawn of the new Millennium*. Houston Journal of International Law, 5/11/2001.
<http://www.hjil.org/articles/hjil-23-3-lippman.pdf> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ⁷ Például e hónap végén szavazza meg az ENSZ Palesztina kettéosztásának a tervét egy zsidó és egy palesztin államra, amit az arab államok elutasítanak.
- ⁸ LIPPMAN, Matthew (1984): *The Drafting of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Boston University International Law Journal 3. Idézi: CHURCHILL, Ward (2005): *Kill the Indian, Save the Man*. City Lights, San Francisco, 7.
- ⁹ Az 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában. (Magyarország a Népirtás egyezményt 1952-ben ratifikálta.) A törvény szövege magyar nyelven elérhető:
<http://www.preventgenocide.org/hu/egyezmény.htm> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹⁰ Lásd ezzel kapcsolatban: Jean-Paul Sartre előadását angol nyelven: *On Genocide* (1967).
<http://www.brusseltribunal.org/GenocideSartre.html> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹¹ John Marshall, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága bírájának szavait (1832) idézi: Commission Royalesur les Peuples Autochtones (1994): *Points saillants du rapport de la Commission royale sur les peuples autochtones*.
<https://www.rcaanc-cimac.gc.ca/fra/1100100014597/1572547985018> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹² Lásd ezzel kapcsolatban: GRECCO, Gabriela De Lima – SCHUSTER, Sven (2020): Decolonizing global history? A Latin American perspective. *Journal of World History*. Vol. 31. No. 2. 425-446.
<https://doi.org/10.1353/jwh.2020.0024> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹³ RUBAIL, Nadia M.– LÍPPEZ-DE CASTRO, Sebastián – APPE, Susan (2019): *Pueblos indígenas como víctimas de los genocidios pasados y actuales: un tema esencial para el currículo de administración pública en América Latina*. Opera 25/3. 29-54.
<https://www.redalyc.org/journal/675/67560760003/> (Letöltve: 2022. márc. 22.)
- ¹⁴ SIMPSON, Christopher (1994): *The Splendid Blond Beast*. Common Courage Press. Idézi: CHRISJOHN, Roland – YOUNG, Sherri L. – MARAUN, Michael (1997): *The Circle Game: Shadows and Substance in the Indian Residential School Experience in Canada*. Penticton, Theytus Books Ltd., 69.
https://www.researchgate.net/publication/234625756_The_Circle_Game_Shadows_and_Substance_in_the_Indian_Residential_School_Experience_in_Canada (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹⁵ Egyesült Nemzetek Szervezete (2020): Department of Economic and Social Affairs Indigenous Peoples' beszámolója: *Indigenous Peoples at the United Nations*:
<https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/about-us.html> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹⁶ United Nations Declaration of the Rights Indigenous Peoples:
https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ¹⁷ FANON, Frantz (1985): *A föld rabjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 230.
- ¹⁸ RUBAIL, Nadia M. – LÍPPEZ-DE CASTRO, Sebastián – APPE, Susan (2019): *Pueblos indígenas como víctimas de los genocidios pasados y actuales: un tema esencial para el currículo de administración pública en América Latina*. Opera, 25/3. 29-54.
<https://revistas.uexternado.edu.co/index.php/opera/article/view/6016> (Letöltve: 2022. márc. 22.)
- ¹⁹ MARTINEZ, Luisa Suarez (2017): *Los 38 indígenas asesinados en el posconflicto: ¿qué está pasando?* Semana, márc. 12.
<http://www.semana.com/nacion/articulo/38-indigenas-asesinados-en-entre-2016-y-2017-en-colombia/549457> (Letöltve: 2021 jún. 1.)
- ²⁰ DAVIS-CASTRO, Carla Y. (2021): Indigenous Peoples in Latin America: Statistical Information. 2. *Congressional Research Service*, dec. 8.
<https://fas.org/sqp/crs/row/R46225.pdf> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ²¹ CRUZ-SACO, Maria Amparo (2018): *Indigenous communities and social inclusion in Latin America*, 3.
<https://www.un.org/development/desa/family/wp-content/uploads/sites/23/2018/05/2-1.pdf> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ²² Az őslakosok az ország lakosságának 2,7 százalékát alkotják. In: Instituto Nacional de Estadística (2013): *La población indígena de Venezuela – Censo 2011*. Vol. 1. Núm. 1. Octubre 4.
<http://www.ine.gov.ve/documentos/SEN/menuSEN/pdf/subcomitedemografica/Indigena/BoletinPoblacionIndigena.pdf> (Letöltve: 2021 jún. 1.)
- ²³ Venezuela alkotmányának szövege elérhető: Constitución de la República Bolivariana de Venezuela (1999/2005):
<https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Venezuela/ven1999.html> (Letöltve: 2021 jún. 1.) Lásd: 121. cikkelyt.

- ²⁴ Uo. 9. cikkely.
- ²⁵ MATTÉI MULLER, Marie-Claude (2009): *The Indigenous Peoples of Venezuela in Search of a Participative and Intercultural Education for their Survival*. In: *Learning and Knowing in Indigenous Societies Today*. Unesco, Paris, 17-19.
<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/Publications/Learning&Knowing.pdf>
(Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ²⁶ *El Mundo Indígena 2020: Venezuela*. IWGIA (2020):
<https://www.iwgia.org/es/venezuela/3752-mi-2020-venezuela.html> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ²⁷ GRAINGER, Sarah (2011): *Una universidad indígena en medio de la selva venezolana*. BBC News, oct.:
https://www.bbc.com/mundo/noticias/2011/10/111027_venezuela_universidad_indigena_jg (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ²⁸ MATTÉI MULLER, Marie-Claude (2009): *The Indigenous Peoples of Venezuela in Search of a Participative and Intercultural Education for their Survival*. In: *Learning and Knowing in Indigenous Societies Today*. Unesco, Paris, 16.
<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/Publications/Learning&Knowing.pdf>
(Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ²⁹ Indián népcsoport Venezuela és Kolumbia határán.
- ³⁰ Venezuelai indián népcsoportok.
- ³¹ Zulia Egyetem (Universidad del Zulia) az ország egyik legrégebbi egyeteme, amelyet 1891-ben alapítottak. Fő campusa Maracaibo városában található.
- ³² Uo. 16-17.
- ³³ La Asamblea Nacional de la República Bolivariana de Venezuela (2009): *Ley orgánica de educación*.
<https://uil.unesco.org/i/doc/lifelong-learning/policies/venezuela-organic-education-law.pdf> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ³⁴ Freire főműve, a *Pedagogia de oprimido (Az elnyomottak pedagógiája, 1968)* magyarul máig nem jelent meg. Munkájának neveléstudományi aspektusairól röviden lásd MÉSZÁROS György (2012): Paulo Freire. Neveléstudomány, dec.
<http://neveléstudomany.elte.hu/index.php/2012/12/paulo-freire/> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ³⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: ESTERMANN, Josef (2014): *Colonialidad, descolonización e interculturalidad. Apuntes desde la Filosofía Intercultural*. Polis, vol.13., no.38.
https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-65682014000200016 (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ³⁶ Az interkulturális oktatás politikai összefüggéseivel kapcsolatban lásd: WALSH, Catherine (2009): *Interculturalidad crítica y pedagogía de-colonial: Apuestas (des)de el in-surgir, re-existir y re-vivir*. In: MEDINA, Patricia: *Educación Intercultural en América Latina: memorias, horizontes históricos y disyuntivas políticas*. Universidad Pedagógica de México, Ciudad de México, 25-42.
<https://www.maxwell.vrac.puc-rio.br/13582/13582.PDFXXvmi=di9ixOJob3xiBuscxZPZhgoEsplxIhIzBvSzkDZvGWP> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ³⁷ DA SILVA BERNABEI, Samuel Antonio (2018): *Educación intercultural bilingüe en Venezuela, ¿Interculturalidad funcional o crítica?* *Educere*, vol. 22. núm. 71. 25-36. Universidad de los Andes, Bogotá.
<https://www.redalyc.org/jatsRepo/356/35656002002/html/index.html> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ³⁸ WALSH, Catherine (2010): *Interculturalidad crítica y educación intercultural*. In: VIAÑA, Jorge – TAPIA, Luis – WALSH, Catherine (2010): *Construyendo Interculturalidad crítica*. Instituto Internacional de Integración del Convenio Andrés Bello, La Paz.
<https://aulaintercultural.org/2010/12/14/interculturalidad-critica-y-educacion-intercultural/> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ³⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: *Interculturalidad y decolonialidad: introducción al debate*. Conversación con Catherine WALSH (2021).
<https://www.youtube.com/watch?v=dctIupAFET4> (Letöltve: 2021. jún. 1.)
- ⁴⁰ Freire szavait idézi WALSH, Catherine (2010): *Interculturalidad crítica y educación intercultural*, 75-96.
<https://aulaintercultural.org/?ddownload=11113> (Letöltve: 2022. márc. 24.)
- ⁴¹ A *Gramática de la lengua castellana* (1492), az első modern kasztíliai spanyol nyelven írott európai nyelvtankönyv megjelenése idején Kolumbusz éppen Amerika felé tartott, a könyvből a majdani gyarmati területeken a hódítás után hamarosan megkezdődött az oktatás. A kasztíliai spanyol nyelv a hatalomgyakorlás és erőszakos gyarmatosítás eszköze maradt Latin-Amerikában évszázadokon keresztül.